

Türk İstiklal Harbi'nde İngiltere ve Fransa'nın Çukurova'ya Yönelik Nüfuz Mücadelesi ve Yansımaları: Adana Örneği

Erdal KORKMAZ¹

Özet

Sanayi İnkılabı sonucu ortaya çıkan makineleşme, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarının Avrupalı devletlerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum, Birinci Dünya Harbi ile birlikte İngiltere ve Fransa öncülüğünde gizli paylaşım antlaşmalarının yapılmasına sebep olmuştur. Gizli paylaşım antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra Birinci Dünya Harbi'nden çekilmesiyle birlikte hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. İlgili süreç, İngiltere ve Fransa'nın nüfuz alanları konusunda karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. İki devletin Çukurova da dâhil aralarında cereyan eden anlaşmazlık, yaptıkları Suriye İtilafnamesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu kapsamda İngiltere, Musul ve çevresi karşılığında, Adana'nın içerisinde yer aldığı Çukurova'yı Fransa'ya bırakmıştır. İngiltere ve Fransa arasındaki bu nüfuz mücadelesi, Çukurova bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin başlamasına etki etmiştir. Bu direniş, zamanla Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın başlatmış olduğu Millî Mücadele'ye entegre olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Çukurova'ya gönderdiği subaylarla şekillenen Adana'daki Kuva-yı Milliye, İngiltere ve Fransa'nın hedeflerinin boşa çıkması ile sona ermiştir.

Bu çalışmada, Türk İstiklal Harbi döneminde İngiltere ve Fransa'nın Çukurova bölgesine yönelik nüfuz mücadelesine ve bu süreçte Adana'da yaşanan gelişmelere değinilecektir. Ayrıca, İngiltere ve Fransa'nın Birinci Dünya Harbi'nden itibaren başlayan Anadolu'yu paylaşma ve bölüşme stratejilerinde Çukurova'nın yeri ve bu stratejinin Mondros Mütarekesi'nden sonraki boyutu işlenecektir.

Araştırma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB) ile MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nden temin edilen belgeler ile dönemi yansıtan tetkik eserler ve süreli yayınlar çerçevesinde ortaya konacaktır. Çalışma, karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmak suretiyle aktarılacaktır. Araştırma, İngiltere ve Fransa'nın siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları ekseninde Çukurova'yı paylaşım politikalarına dâhil ettiklerini, ancak bölgede başlayan millî mücadelenin iki ülkenin hedeflerini boşa çıkardığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İstiklal Harbi, İngiltere, Fransa, Nüfuz Mücadelesi, Çukurova.

The Influence Struggle of England and France towards Çukurova in the Turkish War of Independence and its Reflections: The Case of Adana

Abstract

The mechanization that emerged as a result of the Industrial Revolution, XIX. It has caused the Ottoman lands to become the target of European states since the 19th century. This situation, together with the First World War, led to the conclusion of secret sharing agreements under the leadership of England and France. The secret sharing agreements were implemented with the withdrawal of the Ottoman Empire from the First World War after the Armistice of Mudros. In this context, Ottoman lands began to be occupied. The related process led to the confrontation between England and France over their spheres of influence. The disagreement between the two states, including Çukurova, was resolved with the Syria Agreement they made. In this context, England left

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, E-mail: erdalkorkmaz.01@gmail.com (Orcid: 0000-0003-3260-9403).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Çukurova, which includes Adana, to France in return for Mosul and its surroundings. This struggle for influence between England and France influenced the start of the Kuva-yı Milliye in the Çukurova region. This resistance was integrated into the National Struggle initiated by Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha over time. The Kuva-yı Milliye in Adana, which was shaped by the officers sent by Mustafa Kemal Pasha to Çukurova, ended with the failure of the goals of England and France.

In this study, the struggle for influence of England and France in the Çukurova region during the Turkish War of Independence and the developments in Adana in this process will be discussed. In addition, the place of Çukurova in the strategies of Britain and France to share and partition Anatolia, which started after the First World War, and the dimension of this strategy after the Armistice of Mudros will be discussed.

The research will be presented within the framework of the documents obtained from the Presidency of the Presidency of State Archives (CDAB) and the Archives of the Ministry of National Defense and Military History (ATASE), as well as the research works and periodicals reflecting the period. The research showed that Britain and France included Çukurova in their sharing policies in line with their political, military and economic interests, but the national struggle that started in the region nullified the goals of the two countries.

KeyWords: Turkish War of Independence, England, France, Struggle for Influence, Çukurova.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki askerî, siyasi ve ekonomik durumu, sanayi inkılabı sonucunda endüstrileşen ülkelerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır. Bunda, ülkenin Batı'daki yenileşme ve modernleşme faaliyetlerini takip edememesi etkili olmuştur.² Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp gibi bölgeleri kaybetmesine, diğer taraftan Balkan topraklarının da Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hedef bölgeler haline gelmesine yol açmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve ekonomik durumu, iç ve dış gelişmelerin etkisi ile yıkılma süreci içerisinde girmesine etki etmiştir. Devleti oluşturan farklı etnik unsurların milliyetçilik akımının etkisi ile isyan etmesi, ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Bu durumun Batılı ülkeler tarafından kullanılması, ilgili süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu ortamda Osmanlı toprakları, büyük devletlerin sömürge ve nüfuz alanı haline gelmiştir. Batılı Devletlerin çıkar çatışmaları, kendi aralarında izledikleri politikaları da etkileyerek politik duruşlarına yön ve şekil vermiştir.

Bu sırada başlayan Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri'nin gizli paylaşım projelerini hayata geçirmelerine neden olmuştur. İngiltere önderliğindeki müttefikler, aralarında icra

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.1.

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.123.

ettikleri gizli muahedelerle Osmanlı ülkesini aralarında bölüşmüştür. Bu gizli antlaşmalardan bazıları, Adana ve çevresini de konu almış ve paylaşım müzakerelerine konu olmuştur.⁴

İngiltere ve Fransa'nın politikalarına şekil ve yön verdikleri gizli paylaşım antlaşmaları, Osmanlı Devletinin topraklarını bölüp parçalamayı öngörmüş ve Türk insanına yaşama imkân ve olanağı tanımamıştır. Bu süreç zamanla, Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Adana'da da Millî Mücadelenin başlamasına zemin hazırlamıştır.

1. Çukurova Bölgesi'ndeki İşgalin Tarihsel Arka Planı

Gizli antlaşmalardan 9-16 Mayıs 1916'da imza edilen Sykes-Picot Antlaşması, genelde Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarını hedef almış, özelde ise Adana ve çevresini de konu edinmiştir.⁵ Sykes-Picot Antlaşması'na göre; İngiltere ve Fransa'nın himayesinde bağımsız bir Arap Devleti teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Teşkil edilecek bu bağımsız Arap Devleti'nin, Fransız ve İngiliz himaye bölgelerine ayrılması planlanmıştır. Filistin'de ise milletlerarası denetim altında muhtar bir eyalet kurulması öngörülmüştür. Ayrıca aynı antlaşma ile Hayfa ve Akka limanlarının İngiltere'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. İskenderun'un, serbest bir liman olması kararlaştırılmıştır.⁶ Hayfa Limanı'nın da Fransa Hükümeti'nin veya onun himayesi altına girecek ülkelerin ya da sömürgelerin, ticaret malları için serbest bir liman sayılması planlanmıştır. Anadolu'nun bir kısmının da Rus Çarlığı'na verilmesi öngörülmüştür.⁷ İngiltere ise, Musul dışındaki arazi ile Filistin civarındaki bölgeyi almıştır.⁸

Çukurova'nın paylaşım planlarına dâhil olduğu bir diğer antlaşma, 26 Nisan-30 Mayıs 1916'da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılan Petrograd Sözleşmesi olmuştur.⁹ Bu

⁴ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.9; Bernard Lewis, "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1-2, İstanbul, 1960, s.161-178.

⁵ *İngiltere Ulusal Arşivi*, CAB, 24/45/17, 14 Mart 1918; Memet Yetişgin, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.715-744.

⁶ İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Syces-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 38, Autumn II, 2015, s.241-262.

⁷ Nejla Günay, "Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.9-21.

⁸ Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.55-68; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1985, s.398.

⁹ Mahmut Akkor, *Mağlubiyetten Zafere İki Mütareke, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019, s.9.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

sözleşme ile Rusya'nın; Sivas, Kayseri ve Mersin hattının şarkındaki araziye ilhak edebileceği kararlaştırılmıştır.¹⁰

Çukurova bölgesinin paylaşım tartışmalarına konu olduğu bir diğer antlaşma 10-21 Nisan 1917'de yapılan St. Jean de Maurienne Antlaşması olmuştur. İtalya'nın Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılmış olan kıyı bölgesinden pay istemesi, St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın yapılmasına yol açmıştır. Neticede bu antlaşma ile Fransız nüfuz bölgelerinden uzak tutulmak istenilen İtalya'ya; Aydın ve İzmir'in verilmesi karara bağlanmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi Rus Çarlığı'nın onayına bırakılmıştır.¹¹ Böylece İtalya'nın, Anadolu'daki hak iddialarının giderilmesine çalışılmıştır. Bu antlaşma, 9 Mart 1917'de Bolşeviklerin başlattığı ayaklanma sebebiyle Çarlık Rusya'nın onayından geçememiştir.¹²

Gizli antlaşmalar, İtilaf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu parçalayarak, toprak bütünlüğüne ve siyasi varlığına bir an önce son vermek, böylece menfaatlerini gerçekleştirmek yönündeki arzu ve gayretlerini ortaya koymuştur. Ayrıca bu antlaşmalar, sağladıkları menfaatler ve ayrıcalıkların azlığı veya çokluğu konusunda, ilgili devletlerin kendi aralarında da birtakım anlaşmazlıklara düştüklerini göstermesi bakımından dikkat çekmiştir.¹³

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne müttefiklerinin savaştan çekilmesi üzerine 30 Ekim 1918 tarihinde yaptığı Mondros Mütarekesi ile son vermiştir.¹⁴ Bu durum, İtilaf Devletleri'ne yaptıkları gizli antlaşmaları uygulama fırsatı doğurmuştur.¹⁵ Mondros Mütarekesi'nin 7'nci maddesinde beyan edilen; "*İtilaf Devletlerinin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir durumda ilgili ülkeler istedikleri stratejik bölgeleri işgal edebilecektir.*" hükmüne dayanarak, işgallerine olanak sağlamışlardır.¹⁶ Bu madde, Adana ve çevresinin de işgaline zemin hazırlamıştır.

¹⁰ Tolon, a.g.e., s.68-74.

¹¹ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1989, s.4-5.

¹² Ahmet Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005, s.1-12; Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, s.265-275.

¹³ Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.26-27.

¹⁴ Mondros Mütarekesinin maddeleri için bakınız: *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)*, BOA, HSD.AFT. 6.74.

¹⁵ Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 2020, s.215-229.

¹⁶ Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.4.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Mondros'ta mütareke görüşmeleri devam ederken İtilaf Devletleri temsilcisi Amiral Calthrope, Çukurova bölgesinin işgaline yönelik niyetini beyan etmiştir. Bu kapsamda Amiral Calthrope mütarekenin 16'ncı maddesinde geçen; "*Kilikya'dan maksadın Adana ve havalisi olduğunu, buradaki Osmanlı memurlarının yerlerinde kalabileceklerini fakat Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini istediklerini*" açıklamıştır. Mütarekenin 24'üncü maddesi görüşülürken Sis (Kozan), Haçin (Saimbeyli), Zeyton (Süleymanlı) ve Antep'in ilhaki, Osmanlı Hükümeti'ne onaylatılmak istenmiştir.¹⁷

Osmanlı heyeti, mütarekedeki 7'nci madde ile Toros Geçitlerinin ilhakını onaylamakla birlikte Çukurova'yı kurtardığını öngörmüştür. Ancak, Çukurova ile ilgili madde İtilafların bölgenin boşaltılmasını istemesine olanak sağlayacak vaziyette yazılmıştır.¹⁸ Mondros Mütarekesi'nin 10'uncu ve 16'ncı maddesi de doğrudan bölgeyi bağlayıcı hususlar içermiştir.¹⁹ Buna göre 10'uncu madde ile Toros tünellerinin işgal edilmesi kararlaştırılmıştır. 16'ncı madde ile de Türk Ordusu'nun dağıtılması, Kilikya'daki kuvvetlerin, intizamın sağlanması dışındaki kısmının geri çekilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰

Mondros'dan sonra Müttefikler, Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır.²¹ Bu kapsamda 1 Kasım 1918'de Britanya Ordusu, Musul yakınlarındaki Hamamalil'i ele geçirmiştir. Bu işgalden sonra bölgedeki Britanyalı Kumandan General Marshall, Musul'un da boşaltılmasını isteyebileceklerini bildirmiştir. Musul'un işgali konusu, adları geçen iki komutanla İngiltere ve Osmanlı Hükümetleri arasında çeşitli yazışmalara neden olmuştur. Türk tarafı, Musul'un işgalinin mütarekeye aykırı olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere ise, mütarekenin 7'nci maddesine göre, Musul'u işgal hakkına sahip olduğunu, bu şehrin Irak sınırları içerisinde yer aldığını ve bırakışmanın 16'ncı maddesi gereğince, Irak'taki bütün Türk kuvvetlerinin en yakın İtilaf Devletleri Komutanlığına teslim olmalarını istemiştir. O sırada, Musul'daki Türk Ordusu da geri çekilmeye başlamıştır.²² Böylece, 3 Kasım 1918 itibarıyla mütareke şartlarına aykırı olarak Musul, İngiliz işgali altına girmiştir.²³

¹⁷ Tolga Başak, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XVIII, Özel Sayı, 2018, s.5-71.

¹⁸ Memet Yetişgin, "Mondros Mütarekesi'nin Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ta Uygulanması", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.24-34.

¹⁹ CDAB, BOA, HSD.AFT. 6.73.

²⁰ Nihat Erim, "Mondros Mütarekenamesi", *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.519-524.

²¹ CDAB, BOA, 2305-20; CDAB, BOA, 2305-21.

²² Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, Yıl: 2007, s.643-691.

²³ Musul'un İşgaline dair belge için bakınız: CDAB, BOA, HR.İM. 54.9; Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

9 Kasım 1918’de Hükümet, 6’ncı Ordu Komutanlığı’na Musul’un boşaltılması kararını iletmiştir. Bu emri takiben Türk kuvvetleri, 10 Kasım 1918’de Musul’u terk etmiştir. Aynı dönemde Deyrizor ve Rakka’daki birliklerin, Ceylanpınar (Resülayn) ve Akçakale (Telebyaz) hattına konuşlanması emredilmiştir. Bu karar ile Ceylanpınar ve Akçakale’nin güneyi İtilaf güçlerine terk edilmiştir.²⁴

Britanya Ordusu, işgal alanını genişletmek amacıyla Diyarbakır’a doğru harekete geçmişse de karşılarında 13’üncü Kolordu Komutanlığı’nın kararlı direnişini gördüklerinden bu isteklerinden vazgeçmiştir. Bu sırada Fransızlar, 3 Kasım 1918’de İskenderun Limanı’na girmiştir.²⁵ Ardından Fransız gemisinde bulunan İngiliz Binbaşı, Mondros Mütarekesi’nin hükmüne dayanarak liman çevresindeki torpilleri tarayacaklarını, ardından da kente bir kuvvet çıkaracaklarını bildirmiştir.²⁶ İskenderun’daki Mevki Kumandanlığı, antlaşmada bölgeye kuvvet intikaline dair bir madde olmadığı iddiasıyla bu isteği kabul etmemiştir. Bunun üzerine 4 Kasım 1918’de Müttefikler, şehri bombalamıştır. İskenderun’un bombalanması üzerine Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bölgede görev yapan Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’ya gönderdiği telgrafta, “İşgale karşılık verilmemesini, İngilizleri protesto ile yetinilmesini” istemiştir.²⁷

7 Kasım 1918’de İngiliz General Alatri, mütareke hükümleri gereği İskenderun’un boşaltılmasını, yoksa şehrin zorla işgal edileceğini bildirmiştir.²⁸ Bu uyarıdan sonra 10-15 kişilik bir İngiliz müfrezesi, 9 Kasım 1918’de İskenderun’u işgal etmiştir.²⁹ Bu durumu takiben 11 Kasım 1918’de halkın erzak deposu önünde birikmesini bahane eden Fransızların Coutelas Torpidosu Komutanı David Beauregard; Türk memur, polis ve jandarmalarının İskenderun’dan hemen ayrılmasını istemiştir. Bu kapsamda yapılan protokol gereği, aynı gün İskenderun ve civarındaki kuvvetler bölgeden çekilmiştir.³⁰

İngilizler, Mondros Mütarekesi gereği Çukurova bölgesindeki kuvvetlerin lağvedilmesini istemiştir. Bu kapsamda, bölgedeki Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı

²⁴ Kemal Çelik, *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.48-49.

²⁵ *MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi*, İSH, Kutu: 70, Gömlek: 106, Belge: 106-1.

²⁶ Mondros Mütarekesi’nin ikinci maddesinde, “Osmanlı sularındaki tüm torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzileri ve diğer engeller yerleri gösterilerek ve bunları taramak veya temizlemek için istek halinde yardımda bulunacaktır.” hükmünü içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1, s.519-524.

²⁷ *Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.50.

²⁸ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 67, G: 75, B: 75-2.

²⁹ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1; *ATASE Arşivi*, BDH, Klasör: 2707, Dosya: 332, Fihrist: 1-4; *ATASE Arşivi*, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4a.

³⁰ Çelik, a.g.e., s.48-53.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

dağıtılmıştır. Dağıtılmayan kuvvetlerden 12'nci Kolordu Konya'ya, 3'üncü Kolordu Sivas'a ve 20'nci Kolordu Ankara'ya çekilmiştir.³¹ Bu durum bölgenin savunmasız kalmasına ve işgale açık bir hale gelmesine yol açmıştır.

İskenderun'un ardından Britanya kuvvetleri, 17 Aralık 1918'de önce Antep'i³², ardından 22 Şubat 1919'da Maraş'ı³³, daha sonra da 24 Mart 1919'da da Urfa'yı³⁴ işgal etmiştir. Böylece 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal eden İngiltere, 9 Kasım 1918'de de İskenderun'u işgal etmiş ve harekâtını Antep, Maraş ve Urfa vilayetlerine doğru genişletmiştir. Sykes-Picot Gizli Antlaşması'nda Antep, Maraş ve Urfa ile Musul civarının Fransızlar'a verilmesi planlanmasına karşın, Britanya Hükümeti bu bölgeleri ilerde pazarlık amacıyla elinde tutmuştur. Nitekim Fransız Başbakanı Clemenceau; "*Ben Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı İskenderun Limanını alabilmek için bir yem olarak Musul'u İngilizlere verdim.*" derken aslında kendisinin aldatıldığının farkında olmamıştır.³⁵

Aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan alınmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 10 Kasım 1918'de Adana'dan ayrılmıştır. Ardından Yıldırım Orduları Komutanlığı dağıtılmıştır. Bu sırada Britanya kuvvetleri, Adana'daki Osmanlı birliklerinin bölgeden çekilmesini talep etmiştir. Bölgede işgaller devam etmiş 11 Aralık 1918'de Fransızlar, Dört Yol'a asker çıkarmıştır. 17 Aralık 1918'de de Mersin işgal edilmiştir. Ardından Tarsus ile Adana elden çıkmıştır. 19 Aralık 1918'de de Fransızlar, Pozantı'yı ele geçirmiştir.³⁶

Birleşik Krallık ve Fransa arasında yapılan antlaşma gereğince, Çukurova'nın askeri idaresi İngilizlere, mülki idaresi ise Fransızlara verilmiştir.³⁷ Çukurova bölgesi, ortak bir işgale uğramasına rağmen, bu bölgede İngiliz ve Fransızlar arasında nüfuz mücadelesi başlamıştır.³⁸ Bu nüfuz mücadelesi 15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa arasında; Suriye, Kilikya, Urfa, Antep ve Maraş'ın nüfuz alanını yeniden belirleyen Suriye İtilafnamesi'nin yapılması ile sonuçlanmıştır.³⁹ Suriye İtilafnamesi'ne göre; Urfa, Antep ve Maraş şehirlerinin İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara devredilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca alınan

³¹ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, s.3.

³² *ATASE Arşivi*, İSH, K: 270, G: 18, B: 18-1 (2).

³³ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 79, G: 28, B: 28-1.

³⁴ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 340, G: 4, B: 4-1 (2-5).

³⁵ Akbıyık, a.g.e., s.3.

³⁶ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, a.g.e., s.3.

³⁷ Esat Özoğuz, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1935, s.20.

³⁸ İhsan Ilgar, "Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi VI", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.17.

³⁹ Nejla Günay, "Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş'ın Kahramanları", *Millî Mücadele'nin Güney Cephesi*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.106-123.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

kararla, Çukurova'nın denetimi tamamen Fransızlara bırakılmıştır. Suriye'de de Fransız egemenliğinin pekiştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰

18 Ocak 1919 tarihinde Birinci Dünya Harbi'nin yenik devletleri ile yapılacak barış antlaşmalarının belirlenmesi amacıyla Paris'te bir barış konferansı yapılmıştır.⁴¹ Bu konferans sırasında sahte belgelerle ortaya çıkan Yunanistan; Batı Anadolu'nun tarihi, coğrafî ve kültürel açıdan kendisine bağlı olduğunu iddia ederek, bölgede Rum çoğunluğun yaşadığını öne sürmüştür. Ayrıca Yunanistan, Anadolu'daki Hristiyanların Türklerin katliam tehdidi altında olduğunu belirtmiştir. Bu iddialar İngiltere tarafından bölgede güçlü bir İtalya istenmediği için desteklenmiştir.⁴² Böylece Paris'te alınan karara istinaden Yunanistan, Anadolu'nun paylaşımına ortak edilmiştir. Nitekim 15 Mayıs 1919'da Yunanistan, İzmir'e asker çıkartmıştır.⁴³ İzmir'in işgali, Türk insanındaki işgallerin geçici olacağı inancını yıkmıştır.⁴⁴ Bu süreç işgallere karşı önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşuna, ardından da Kuva-yı Milliye denilen silahlı örgütlenmenin oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁴⁵ İzmir'in işgali ile başlayan süreç, bütün Anadolu'da işgalci güçlere karşı hızla gelişen bir direnişe neden olmuştur.⁴⁶ Anadolu'da başlayan tepkisel hareket, Adana ve çevresindeki halkı da etkilemiş ve bölgede millî mücadelenin oluşumu ile örgütlenmesine etki etmiştir.

Bu sırada 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa⁴⁷, öncülük ettiği genelge ve kongrelerle bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır.⁴⁸ Bu çalışmalarla, işgallere karşı direnilmesi ve vatanın savunulması istenmiştir.

⁴⁰ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.39; Murat Kütükçü, "Çukurova Strategy Of France In The National Struggle Period", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 70, Yıl: 2022, s.306-322.

⁴¹ Lütfi Arslan, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 64, Bahar 2019, s.1-38.

⁴² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s.622-624.

⁴³ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 15, G: 1, B: 1.

⁴⁴ Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, s.131-154.

⁴⁵ Cemal Güven, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri", *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları*, Editörler: Mustafa Uslu, Sabahattin Çiftçi, Coşkun Arslan, Erdal Hamarta, Çizgi Kitabevi, Ekim 2019, s.481-492; Rıdvan Bal, "Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Özel sayı, Yıl: 2021, s.25-42.

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi*, s.9.

⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak tayinine dair belge için bakınız: *ATASE Arşivi*, İSH, K: 14, G: 56, B: 1.

⁴⁸ Yaşar Özüçetin, "Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yıl: 2004, s.65-74; Elçin Yılmaz, "İngiliz Basımında Millî Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)", *Belgi Dergisi*, C.2, s.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, s.2265-2267.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Kongreler esnasında vatanın bağımsızlığı konusunda alınan kararlar, tüm halka duyurulmuştur. Bu durum, millet olarak harekete geçme vaktinin geldiğini göstermiştir. Hazırlıkların belirli bir aşamaya getirilmesinden sonra 23 Nisan 1920’de TBMM açılmıştır. Böyüce millî mücadele, meşru bir zemine oturmuştur.⁴⁹

Millî mücadele teşkilatlanırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Çukurova Bölgesi’nde büyük bir devlet kurmak isteyen Ermeniler, Paris Barış Konferansı sırasında bu isteklerini dile getirmiştir. Adını Milli Ermeni Heyeti olarak belirten ve başkanlığını Bogos Nubar’ın yaptığı komite; Kafkasya’dan Akdeniz’e kadar uzanan bölgede, Büyük Ermenistan Devleti kurulmasını istemiştir. Bu sırada Ermeni Patrikhanesi de Konferansa sunduğu bir belge ile Doğu Anadolu ve Çukurova’da çoğunluğun Ermenilere ait olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu bilgilere karşı çıkararak bölgedeki nüfusun %80’inin Türk olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda, bölgenin Ermenilere verilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁰ Osmanlı Hükümeti’nin tepkisi sonrasında Ermeniler, Çukurova bölgesi ve çevresinde daha küçük bir devlet kurmayı planlamıştır.⁵¹

Ermeniler, hedefleri doğrultusunda, Ermenistan içinde ve sınıra yakın bölgelerde Türklere yönelik katliam ve kütle halinde öldürme işlemlerine başlamıştır. 1920 Sonbaharına gelindiğinde, bu durum artık katlanılamaz bir hal almıştır. Ermenilerin faaliyetleri üzerine 9 Haziran 1920’de doğu bölgesinde geçici olarak seferberlik ilan edilmiştir. Haziran 1920’de Ermeniler, Oltu ve çevresini istila etmiştir. TBMM Hükümeti, 7 Temmuz 1920’de bir ultimatom vermiş, ancak bir sonuç alamamıştır. Eylül ayında karşı saldırıya geçmiştir.⁵² Bu taarruz sonucunda 29 Eylül 1920’de Sarıkamış’a, 30 Eylül 1920’de Merdenek’e girilmiştir.⁵³

Türk Ordusu, 28 Ekim’e kadar Sarıkamış-Lazoğlu hattında kaldıktan sonra tekrar harekete geçmiştir. Bu sırada 30 Ekim 1920’de Kars kurtarılmıştır.⁵⁴ Ermenilerin 6 Kasım 1920’de ateşkes ve barış için başvurmaları üzerine, 26 Kasım 1920’de başlayan görüşmeler aralık ayında sona ermiştir. Sonuçta taraflar arasında, 2/3 Aralık 1920’de Gümrü Antlaşması

⁴⁹ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1989, s.21-101.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi*, a.g.e., s.10-11.

⁵¹ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 270, G: 142, B: 142-1.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Tektosun, *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Diyarbakır, 2007.

⁵³ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.416-417.

⁵⁴ Uğur Üçüncü, “İstikbâl Gazetesi’ne Göre Doğu Cephesi’nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 8, Bahar 2014, s.87-114.

imzalanmıştır.⁵⁵ Böylece doğu cephesi kapanmıştır. Ancak Ermeniler, güney bölgelerinde Fransızların desteği ile istek ve hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.

2. Çukurova'nın İşgalinin Sebepleri

Adana ve çevresinin işgal nedenlerine bakıldığında, İtilaf Devletlerinin bu bölgeye yönelik farklı politik fikir ve düşünceleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Fransa, bölgeye yönelik politikasında özellikle demir yollarına büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu şebekesinin %55'i Fransa kontrolündeki Suriye'de bulunmaktadır. Bu bağlamda Fransa, Yakın Doğu'daki nüfuz sahasına hareket üssü olarak ticari ve stratejik önemi yüksek olan Suriye'yi seçmiştir. Fransız müteşebbisleri, Suriye'ye ekonomik yönden yerleşmek amacıyla Lübnan ipek atölyelerini modern makinelerle donatmış ve Lübnan koza ve ipeklerinin satışını ipekçilere avans vererek kontrolleri altına almıştır. Kısa zamanda Suriye'nin bütün ipek ürünü, Lyon isimli Fransız firmasının tekeline geçmiştir. Böylece Suriye ve özellikle Lübnan'da Fransız nüfuzu tam anlamıyla hâkim olmuştur.⁵⁶

Fransa, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye ile ticari ilişkilerini geliştirmeye yönelik pek çok adım atmıştır. Suriye'nin Beyrut, Yafa gibi önemli liman şehirlerinde Credit Lyonnais adlı Fransız bankasının şubeleri açılmıştır. Bu bankalar, ticaret ve kredi işleriyle uğraşarak bölgenin ekonomisini yönlendirmiştir.⁵⁷

Fransa'nın Suriye'de hâkimiyet kurmada uyguladığı bir diğer yöntem de demir yolları inşa etmek olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransızların, Suriye'de 788 kilometre uzunluğunda demiryolu ağı vardır ve bu miktar Suriye demiryollarının %40'ını teşkil etmiştir. Söz konusu yolların değerini arttıran etkenlerden birisi, bu demiryolu ile Bağdat hattının Mısır'a bağlanmasıdır.⁵⁸

Fransa, Suriye'ye yakın olan Kilikya bölgesine de ekonomik yönden sızmaya çalışmış ancak bölgede yatırım imkânına sahip olamamıştır. Fransa, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Adana'ya ekonomik anlamda yerleşmeyi başaramamıştır. Adana'nın en önemli gelir kaynağı olan pamukçuluk Almanlara, İngilizlere ve hepsinden daha çok Rumlara ait olarak kalmıştır. Böyle olmakla beraber Fransızlar, Orta Doğu'da Kilikya'yı kendi nüfuz bölgeleri içinde saymaya devam etmiştir. Bu husustaki iddialarını Suriye'nin kuzey tarafının Adana ile coğrafi

⁵⁵ Ömer Erden, "Türk-Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2015, s.93-115; Göze, a.g.e., s.122-123

⁵⁶ Ad Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çeviren: Nabi Dinçer, Ankara, 1979, s.75-111.

⁵⁷ A.Du. Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Der.: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s.201.

⁵⁸ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları", *Milli Kültür*, C.II, Sayı: 1, 1980, s.24-33.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

ve ekonomik bir bağıllık içinde bulunduğunu sebep göstererek bir temele dayandırmaya çalışmıştır.⁵⁹

Fransız kamuoyu, Kilikya'yı Suriye'nin bir parçası olarak görmüştür. Fransız resmi makamları, Kilikya'yı koloni haline getirmek için raporlar ve planlar hazırlatmıştır. Bunlardan biri Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği mensuplarından ziraat mühendisi Achard'a yaptırılmıştır.

1919'da bölgeyi gezen mühendis, Kilikya ile ilgili hazırlamış olduğu raporunda; *"Marsilya'ya çok uzak olmayan Kilikya, Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabilir, bu nedenle Kilikya ile Kuzey Suriye'yi elimizde tutmakta ve pamuk üretimini geliştirmekte çıkarımız vardır. Bunu yaparken, her koloniciyi bekleyen güçlüklerle karşılaşmayacak, büyük düşmanımız yenilmiş Almanya'nın yerine geçerek onun başlattığı eseri tamamlayacağız."* demiştir.

Ayrıca Aralık 1919'da Paris gazetesi L'Intransigeant'da: *"Kilikya'yı Fransa'da kim bilir? Oysa biz şimdiye kadar gelecek için böylesine ümit verici zengin bir koloni kazanmamıştık."* açıklamasında bulunmuştur.⁶⁰ Çukurova ipek, tütün, pirinç, orman, maden ve benzeri ürün ve kaynaklar bakımından da Fransa için cazip bir bölge olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ İşgal öncesi *"Fransızların büyük arzuları, Adana'nın pamuğu ve dağlarındaki madenlerdir."* denilerek bölgenin ekonomik önemi ortaya konulmuştur.⁶²

İngiltere ise çıkarları gereği, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası gütmüş, fakat 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra politikasını değiştirmiştir.⁶³ İngilizler, Süveyş Kanalı'na yerleştikten sonra, Akdeniz kıyısının Fırat'a en yakın noktasından başlamak ve daha sonra Basra Körfezi'ne kadar nehri takip etmek üzere, kara yoluyla Hindistan'a ulaşmayı hedeflemiştir.⁶⁴

Görülmektedir ki İngilizler, Anadolu'dan ziyade toprakları son derece verimli ve zengin petrol kaynaklarına sahip El-Cezire (Irak) bölgesi ile ilgilenmiş ve bu bölgeyi kontrolleri altına almak için çaba göstermiştir. İngilizlerin Irak'ta iktisadi bakımdan yerleşmeleri büyük

⁵⁹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Erzurum, 1970, s.50-141.

⁶⁰ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.176-177.

⁶¹ Hale Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", *Millî Mücadele'nin Güney Cephesi*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.68-87.

⁶² Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.215.

⁶³ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.11.

⁶⁴ Lothar Rathmann, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Haz: R. Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.12.

nehirlerin açtığı yollar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 1861 yılında Fırat ve Dicle nehirlerinde “Lynch” adı altında bir gemi şirketi kuran İngiltere, bu şirket vasıtasıyla Şatt-ül Arap nehri üzerindeki hâkimiyetini gittikçe genişletmiştir.

Basra Körfezindeki deniz ulaşımını tekeline alan İngiltere, Irak’ın dış ticaretine hâkim olmuştur. 1912’de Basra Körfezi’nde çalışan gemilerin %90’ı İngiliz bayrağı taşıyor duruma gelmiştir. İngiltere, Ortadoğu’daki varlığının devamını bölgede kendisine bağlı fakat birbirleriyle geçinemeyen Arap şeyhliklerinin kurulmasında ve bu şeyhliklerin birbirine karşı kullanılmasında görmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nda Arap topraklarında İngilizlerle savaşan Türk ordusunun, Araplar tarafından arkadan vurulmasında bu politikalar etkili olmuştur.⁶⁵

Birinci Dünya Harbi’nin ardından Britanya kuvvetleri Suriye’den çekilmiştir. Bu durum, Fransa’nın bölgede hâkimiyet kurmasını zorlaştırmıştır. Bölgedeki bu olumsuz vaziyet üzerine Fransa, İngiltere’den yardım isteğinde bulunmuştur. Yardım talebine İngiltere, Musul’un kendisine verilmesi karşılığında olumlu yaklaşmıştır.⁶⁶ Bu durum iki ülke arasında 15 Eylül 1919’da Suriye İtilafnamesi’nin yapılması ile sonuçlanmıştır. Yeni anlaşma ile nüfuz alanları tekrar belirlenmiştir. Bu anlaşma ile Antep, Urfa ve Maraş Fransızlara; Musul ve çevresi ise İngilizlere verilmiştir.⁶⁷

3. Adana’nın Fransızlar Tarafından İşgali ve Gelişmeler

Suriye İtilafnâmesi kapsamında Britanya birlikleri, 1 Kasım 1919’dan itibaren işgal ettikleri bölgelerden çekilmiştir.⁶⁸ İngilizler çekildikten sonra Fransızlar, işgal için General Gouraud’u bölgede görevlendirmiştir. İngilizlerin ayrıldığı sırada Adana ve çevresinde Fransızların, 3 piyade taburu ile 2 süvari bölüğü yerini almıştır. Bu kuvvet azlığını Fransızlar, Albay Dubuisson emrindeki 6’ncı ve 18’inci Alayın Cezayir Avcı Taburları, 412’nci Alayın son taburu ve Albay Debievre emrindeki 17’nci Alayın Senegal Avcı Taburları ile gidermeye çalışmıştır. 10 Aralık 1919’da General Gouraud Adana’ya gelmiştir. Bu sırada şehirdeki azınlıklar Adana’yı; Fransız, Ermeni ve Yunan bayrakları ile süslemişlerdir. İşgal sırasında Fransızlar, şehirdeki Türklerin de Fransız bayrağı asmasını emretmiştir. Fakat Adana’daki Türkler, bu emre uymayarak sokağa çıkmamışlardır. General Gouraud Türk mahallelerinden geçerken her yerin kapalı olduğunu görünce; “*Buralarda kimse oturmuyor*

⁶⁵ Tolon, a.g.e., s.12-145.

⁶⁶ Kemal Çelik, “Millî Mücadelede Adana ve Çevresinin İşgali ve Kurtarılması”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.310-323.

⁶⁷ Cevdet Küçük, “Syces-Picot Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s.204-206; Süleyman Hatipoğlu, “Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.195-212.

⁶⁸ Hüsnü Özlü, “İstiklal Savaşı’nda Adana Bölgesinde Tekelioğlu Sinan Bey’in Faaliyetleri ve Bölgedeki Askerî Harekâtın Değerlendirilmesi”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.325-348.

mu?” diye sormuş, Askeri Vali Bremond ise bu soruya; “Generalim, bu semtlerde Türkler otururlar. Hristiyanlar’a oranla vahşi oldukları için sokağa çıkmıyorlar.” cevabını vermiştir. General Gouraud şehre geldikten sonra Adana Erkek Lisesi’ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, öğrencilerin kendisini alkışlamaması ve bütün zorlamalara rağmen Fransız milli marşını okumamaları üzerine, işlerinin çok zor olduğunu anlamıştır. General Gouraud’nun Adana’ya gelişi sırasında, Fransız bayrağı ilk kez resmi olarak Adana Hükümet Konağı’na çekilmiştir. Bu sırada alınan karar sonucu tehciye tabi tutulan 60.000 Ermeni, Adana’ya getirilmiştir. Adana’nın yanında Saimbeyli’ye (Haçın) 8.000, İsabeyli’ye 1.000, Dört Yol’a 12.000, Osmaniye’ye 1.000, Abdioğlu ve Nacarlı’ya 1.000, Misis’e 1.500, İncirlik’e 1.200, Tarsus’a 4.000, Mersin’e 2.000-3.000 civarında Ermeni yerleştirilmiştir. İlave olarak Kozan, Kadirli, Bahçe ve İslâhiye’ye de Ermeniler getirilmiştir. Ayrıca; Antep, Maraş, Süleymanlı (Zeytun) gibi bölgelere Ermeniler yerleştirilmiştir. Fransızlar, İstanbul ile Anadolu’dan buldukları 50.000 Ermeni’yi de Çukurova’ya yerleştirmiştir.⁶⁹

General Gouraud’a göre, emrindeki altı taburdan üçü Ermenilerden meydana gelmiştir. Bunların teşkiline, 1916’da Başbakan Briand tarafından başlanmış ve bir “*Ermeni Alayı*” kurulmuştur. Bu alay dünyanın farklı yerlerinden gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşmuştur. Ermeni gönüllüleri Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformaları ile çarpışmışlardır. Fakat özel bir sancakları ile Fransız birliklerine destek olmuşlardır. 1918’de ve 1919’un son günlerine kadar Fransa Hükümeti Kilikya’ya, “*Ermenistan*” tabirini kullanmıştır. Clemenceau, Suriye ve Kilikya için “*Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri*” ünvanıyla Georges Picot’u idareci tayin etmiştir.⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy hatıralarında Picot’un 1919 sonlarında Sivas’a geldiğini, Mustafa Kemal’in kendisini unvanındaki “*Ermenistan*” kelimesini redde razı olması üzerine kabul ettiğini belirtmiştir.⁷¹

Fransız Hükümeti, 25 Aralık 1918’de Albay Bremond’u “*Ermenistan Baş Yöneticisi*” ünvanıyla Kilikya’ya göndermiştir. Bremond, 1 Şubat 1919’da Adana’ya gelerek hükümet konağına yerleşmiştir. Bremond bu görevinde 4 Eylül 1920’ye kadar kalmıştır. Bu sırada Ermeniler, Haziran 1920’de Erivan’dakinden ayrı Fransız himayesinde bir “*Amanus Ermeni Cumhuriyeti*” ilan etmiştir. Zamanla Fransız kamuoyu bu Ermeni politikasını, Kilikya’nın sükûnetini bozan ve Türk-Fransız savaşlarını doğuran nedenlerden biri olarak görmüştür. Georges Picot’un yerine General Gouraud Yüksek Komiserliğe atanmıştır. İlave olarak kendisine işgal kuvvetleri başkomutanlığı görevi de verilmiştir. General Dufieux da Kilikya işgal bölgesi kumandanlığına atanmıştır. Gouraud 21 Kasım 1919’da Suriye’ye gelmiş, Dufieux ise 12 Aralık 1919’da Mersin ve Adana’ya gelmiştir. Kilikya’nın bir Fransız sömürgesi yapılması için Gouraud gibi enerjik ve tecrübeli bir askerin seçilmesi, Le Temps’in

⁶⁹ Çelik, a.g.e., s.109-121.

⁷⁰ Akyüz, a.g.e., s.180.

⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.269-271.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

deyimiyle, “*Hükümetin Doğu Akdeniz’de Fransa’ya düşen görevleri azimle yerine getirmek iradesi taşıdığını*” göstermiştir.⁷²

Fransızlar Çukurova ve civarını işgal ederken, 10.000 kadar Fransız askeri gibi yetiştirdikleri Ermeni birliklerini de bölgeye getirmiştir. Bölge halkının “*Kamavor*” ve “*Ermeni İntikam Alayı*”⁷³ olarak tanımladıkları “*Legion D’orient*” adlı Ermeni birliği, Birinci Dünya Harbi sırasında Mısır’da kurularak, teşkilatlandırılmıştır.⁷⁴ Ayrıca, Ermeni göçmenlerden çeteler teşkil edilmiş, böylece bölgede egemenliğin tesisi bakımından bu unsurlardan yararlanılmıştır.⁷⁵

Fransızlar, yaptıkları icraatlarla Çukurova bölgesine, sömürge uygulaması için geldiklerini göstermişlerdir. Sömürgelerinden getirdikleri Müslüman askerlere, Türklerin İslamiyet’ten ayrılarak Bolşevik olduğunu ve Halife’ye karşı isyan ettiklerini telkin etmişlerdir.⁷⁶

Fransızların Adana ve çevresine getirdiği Ermeniler, Çukurova’daki Türkleri bölgeden atmak amacıyla halka her türlü baskı ve şiddeti uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Fransız askeri üniforması giyen Ermeniler, şehirdeki Türkleri katletmeye ve yıldırmaya yönelik eylemlere girişmiştir. 10 Ocak 1919’da Abdo Ağa Çiftliği’ni basan Ermeniler; onu, kızını ve buradaki 15 kişiyi katletmiştir. Ardından 15 Ocak 1919’da Çınarlı Mahallesinde oturan İbrahim Bey’in evindeki 15.000 lira ile bir okka mücevher, Ermeniler tarafından yağma edilmiştir. 28 Nisan 1919’da İngiliz ve Fransız askerleri tarafından evlerde silah arama bahanesiyle araştırma yapılmıştır. Bu arama faaliyetleri sırasında Türklerin, para ve değerli eşyalarına el konulmuştur. Bunların yanında işgalciler, Belediye Reisi Hacıbeyzade Kadri Bey’in oğlu Tefvik Kadri’yi Taşköprü başında çarımha gererek, sırtını kırbaçlamıştır.⁷⁷ Bu ve buna benzer eylemlerle işgalciler, halkı bezdirmeyi hedeflemiştir.

İşgalci güçlerin terör ve baskı faaliyetleri, Adana ve yöresindeki Türklerin örgütlenerek Kilikya Milli Kuvvetler Teşkilatını kurmasına etki etmiştir. Türklerin kurduğu milis birliklerinin eylemleri, Fransızların bölge halkına yönelik eylemleri için sebep olarak öne

⁷² Akyüz, a.g.e., s.181-182.

⁷³ Adil Bağdatlılar, *İstiklal Harbinde Kahraman Maraş*, Toker Matbaası, İstanbul, 1974, s.35.

⁷⁴ Güzin Çaykırın, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 70, Yıl: 2021, s.107-140; Erdal İter, “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (LegionD’orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1989, s.419-436.

⁷⁵ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, Cilt: 1, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982, s.526; Suat Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1938, s.8-9.

⁷⁶ İhsan Ilgar, “Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi VI”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 12, İstanbul, 1968, s.17.

⁷⁷ Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1970, s.25-27.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

sürülmüştür. Milis kuvvetlerden Kara Yusuf Çetesi, Gemisura Köyü'nde bir Asurî Çetesi'ni ortadan kaldırmış, ardından da Ermenilerin yerleşik olduğu Şeyh Murat Köyü'nü basmıştır. Bunun üzerine Fransız Kumandan Kolonel Normand, Kara Yusuf Çetesi'ni ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Fransızlar, askeri harekât sırasında Küçük İnnepli Köyü'nde avdan dönen Sislioğlu Ali Ağa'yı çete üyesi diyerek öldürmüştür.⁷⁸

Adana ve çevresinde bu gelişmeler olurken Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Temsil Heyeti, Fransızlarla ipleri tamamen koparmadan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu kapsamda, İngilizleri yalnız bırakarak Fransızları kazanmaya dönük bir siyaset izlenmiştir. Temsil Heyeti'nin siyasetine paralel olarak bölgedeki millî unsurlara gönderilen emirlerde; *“Bölgenin tamamen tahliye olacağına dair güven olduğundan, Ermeni ve Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe silahlı tecavüzlerde bulunulmaması”* istenmiştir.⁷⁹

Fransızlar, Çukurova bölgesindeki halkın silahlı bir mücadeleye girişeceğini değerlendirerek 1920 yılı Ocak ayından itibaren tedbirlerini arttırmıştır. Bu kapsamda Adana'ya 75 santimlik toplar getirilmiş ve bölge haricine pirinç satışı yasaklanmıştır. Bu sırada Kuva-yı Milliye unsurlarının bölgede artan etkisinden işgal makamları rahatsız olmaya başlamıştır. Fransızların bütün engellemelerine karşı, bölgesel mücadelenin önüne geçilememiştir. 7-8 Nisan 1920 gecesi Ermeni çeteleri, Tumlu Kalesi'ni basmış, ardından da çevredeki yerleşim bölgelerini ateşe vermeye başlamıştır. Bu durumu öğrenen bölgedeki millî unsurlar, Ermeni çeteciler ile mücadeleye başlamıştır. Bu çatışma sırasında kuva-yı milliyeciler, Ermeni çetecilerin bir kısmının kaçmasını sağlarken bir kısmını da Tumlu Kalesi'nde çevirmeyi başarmıştır. Aynı dönemde Kuva-yı Milliye unsurları, 10 Nisan 1920 günü Pozantı yakınlarındaki Belemelik'i düşürmüştür.⁸⁰ Belemelik'te Ermeniler tarafından işkence ile öldürülen birçok Türk'e rastlanmıştır. *“Karboğazı Olayı”* olarak bilinen bu vak'a, Kuva-yı Milliye'nin bölgedeki ilk büyük zaferi olmuştur.⁸¹

1920 yılı Nisan ayı içerisinde Pozantı'da bulunan Fransız kuvvetleri, Tekelioğlu Sinan Bey komutasındaki millî kuvvetler tarafından kuşatılmıştır. Bu sırada Tekelioğlu Sinan Bey, Pozantı'daki Fransız komutana gönderdiği bir mesajla, şehrin teslim edilmesini istemiştir.⁸² Uzun bir kuşatmadan sonra Pozantı Fransız kuvvetlerinden alınmıştır.⁸³ Bölgede vuku bulan gelişmeleri Tekelioğlu Sinan Bey, 29 Mayıs 1920'de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile

⁷⁸ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s.137-139; Yusuf Ziya Bildirici, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.110.

⁷⁹ Bekir S.Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s.73-75.

⁸⁰ ATASE Arşivi, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-12a.

⁸¹ Ener, a.g.e., s.69.

⁸² ATASE Arşivi, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-13.

⁸³ ATASE Arşivi, İSH, K: 942, G: 54, B: 54-1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

11'inci Tümen Kumandanlığı ve 2'nci Kolordu Kumandanlığına bildirmiştir. Tekelioğlu Sinan Bey çektiği mesajda;

“a. Pozantı'dan çıkış hareketine girişen düşman tamamen hezimete uğratılarak ağır ve hafif olmak üzere 100'ü yaralı olan 550 nefer, Binbaşı Mesnil ile beraber 9 subay esir edilmiştir. Bu muharebede Kuva-yı Milliye'den bir şehit vardır. Düşmanın 200'ü aşkın ölüsü vardır. Yılanovası, Ankara Deresi, Tekiryayla ve sırtları düşman leşleriyle doludur.

b. 85 adet Fransız mavzeri, 2 top, 4 makineli tüfek, 5 otomatik tüfek ve birçok hayvan ganimet alınmıştır.

c. Bu ganimetlerden başka, Ankara Deresi'nde düşmanın bir 7,5'luk cebel topuyla, kaması alınmış, diğer bir topun Akarca Deresi'nde olduğu haber alınmış ve celpleri için memur gönderilmiştir. Pozantı meselesi de hal ve fasl edilmiş olduğundan öbür gün bütün kuvvetimle Tarsus ve Adana'ya umumi bir taarruz yapacağım maruzdur efendim...”⁸⁴

Adana'ya ulaşan kara ve demiryolu ağı üzerinde bulunan Pozantı'nın ele geçirilmesi, Çukurova'da faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye unsurlarına duyulan güveni arttırmıştır.⁸⁵ Aynı dönemde 11 Şubat 1920 itibarıyla Maraş'tan çıkarılan Fransızlar, bölgede tutunmak amacıyla Adana'ya daha çok önem vermeye başlamıştır. Bu kapsamda Fransızlar, Kuva-yı Milliye'yi desteklediği iddiasıyla Vali Celal Bey'i görevinden azletmiştir. Ardından Fransızlar 27 Mayıs 1920'de, Vali Celal Bey'in yakın mesai arkadaşları olan Suphi Paşa ve Kadri (Ramazanoğlu) Bey ile Emniyet Müdürü Hilmi (Tutku) Bey'e işten el çekirmiştir.⁸⁶

Pozantı'daki Fransız birliklerinin ele geçirilmesi üzerine Fransa Hükümeti, TBMM'ye ateşkes teklifinde bulunmuştur.⁸⁷ Bu kapsamda Anadolu'ya gelen Fransız temsilcisi Robert de Caix, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür.⁸⁸ Taraflar arasındaki müzakere sonucunda 29-30 Mayıs 1920 itibarıyla 20 günlük ateşkes yapılmıştır.⁸⁹ Türk ve Fransız heyetleri arasında

⁸⁴ ATASE Arşivi, İSH, K: 766, G: 140, B: 140-3.

⁸⁵ Pozantı'nın Fransızlardan alınmasına dair belge için bakınız: ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 29, B: 29-8.

⁸⁶ Ener, a.g.e., s.128-129.

⁸⁷ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.316-318.

⁸⁸ Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.206-208; Süleyman Hatipoğlu, “Doğu Meselesi ve Millî Mücadele'de Osmaniye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 43, Mart 1999, s.242-243.

⁸⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963, s.168.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

kararlaştırılan maddeler Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Adana Cephesi sorumlularına iletilmiştir.⁹⁰ Bu ateşkes antlaşmasında;

a. 29-30 Mayıs gece yarısından itibaren bütün Fransız Cephesi'nde, Fransızlarla mütareke yapılacaktır. Mütareke süresi 20 gündür.

b. Pozantı ve Kozan'da bulunan Fransız kıtaları bütün eşya ve gereçleriyle birlikte Adana-Mersin demiryoluna kadar çekilecektir. Ayıntap boşaltılacaktır.

c. Mütarekenin ilk on günü içinde, elimizde bulunan Fransız esirlerinin geri verilmesine başlanacaktır. Fransızlardan siyasi tutuklular ve esirlerimiz teslim alınacaktır.

ç. Adana Valisiyle, Osmanlı memurları arasında serbestçe haberleşme yapılacaktır.

d. Pozantı, Kozan ve Ayıntap'ın boşaltılması şartıyla esirlerin değiştirilmesi hakkında ayrıca bilgi verileceğinden, şimdilik yalnız 30 Mayıs sabahından itibaren mütareke yapılması sağlanmalıdır.

e. Bu emir 30 Mayıs 1920 sabahına kadar en ileri hatlardaki kıtalara dahi tebliğ edilmiş bulunacaktır. Bu maddeler ciddiyetle uygulanacaktır."⁹¹ hükümlerine yer verilmiştir.

TBMM Hükümeti'nin Fransız temsilciler ile yaptığı bu mütareke, dış politika alanında elde edilen ilk zafer olarak ön plana çıkmıştır. TBMM, Fransa ile böyle bir mütareke yaparak, "zımnen ve de-facto" olarak tanınmıştır.⁹² Fransız Hükümeti mütareke yaparak Ankara'ya yaklaşmakla, kendisini yeterince desteklemeyen İngiltere'ye bir ders vermek istemiştir.⁹³

Fransızlarla yapılan mütarekeden sonra da Ermenilerin katliam faaliyetleri devam etmiştir. 11 Haziran 1920'de Ermeniler; 43 erkek, 21 kadın ve sayısı tespit edilemeyen çocuğu katletmiştir. Bu katliam faaliyetleri sırasında Ermeniler, kadınların kıymetli takılarını almış ve onlara tecavüz etmiştir.⁹⁴ Bu olaylar sırasında Kahyaoğlu Çiftliği'nden kaçan Türkler, Ereğli'ye ulaştırılmıştır. Ateşkesin bitmesinden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, bölgenin kurtarılması için Tekelioğlu Sinan Bey'i uyarmıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, bölgede Türk halkına yapılan insanlık dışı eylemleri kınamıştır.⁹⁵

10 Temmuz 1920'de Ermeniler tarafından Türklere karşı büyük bir şiddet ve soykırım harekâtına girişilmiştir.⁹⁶ Bu saldırısı sırasında Adana'da yaşayan on binlerce Türk, Toros

⁹⁰ ATASE Arşivi, İSH, K: 342, G: 5, B: 5-22.

⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 766, G: 144, B: 144-2.

⁹² Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, C.I., No: 509, s.16.

⁹³ J.BlancoVilialta, *Atatürk*, Çeviren: Fatih Özsu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s.397.

⁹⁴ ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 29, B: 29-14 (15).

⁹⁵ Bildirici, a.g.e., s. 126-128.

⁹⁶ Ener, a.g.e., s. 174.

Dağlarına sığınmıştır. Dört gün süren bu hareket tarihte “Kaç Kaç” olarak adlandırılmıştır. Fransızlar, bölgedeki Türkleri yerlerinden etmek amacıyla halka hiç neden yokken ateş açmıştır. Bunun üzerine Türkler, Toros Dağlarına sığınmak zorunda kalmıştır.⁹⁷

4. Adana ve Çevresinde Milli Direniş Çalışmaları

Mondros Mütarekesi sonrası Çukurova'nın işgal edileceğini öğrenen bölge halkı, buldukları toprakları savunmak için çareler aramaya başlamıştır. Bu çerçevede Adana'nın ileri gelenleri, çiftçileri, tüccarları ve esnaf temsilcileri Ramazanoğlu Tefvîk Bey'in evinde toplanmıştır. Bu toplantıda hazırlanan telgraf; Sadrazam'a, Mebuslar Meclisi Başkanlığı'na ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Millî Mücadele sırasında “*Feryatname*” diye tarihe geçen bu telgrafla; yıllardır esaret görmemiş bölge halkının, işgal durumunda haklarının korunması konusunda uğrayacakları maddi ve manevi kayıpların büyük olacağı sıralanmış, Hükümet'ten bölge halkının millî ve vatani haklarının korunması istenmiştir.⁹⁸

Bu telgraftan istenilen sonucun alınamaması üzerine bölge halkı, bağımsız bir devlet kurma hülyasıyla işgale katılan Ermenilere ve destekçileri Fransızlara karşı örgütlenerek direnişe başlamıştır. Bölgenin işgal edilmesiyle Fransız askerleri ve Ermenilerin yaptıkları zulüm, işkence, gasp ve yağmalama olayları büyük artış göstermiştir.⁹⁹ Dörtüol'un işgalinden sonra 19 Aralık 1918 günü Özerlide Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet'in sığıdığı ilk kurşunla başlayan direniş; Çukurova'da ve Anadolu'da istilacı güçlere karşı başlatılan ilk hareket olmuştur.¹⁰⁰ Fransızların ve Ermenilerin zulümleri sırasında Kurtkulağı'nda yaşayan Kara Hasan'ın kardeşi Mustafa şehit olmuştur. Bunun üzerine Kara Hasan'ın kurduğu müfreze, Fransız kuvvetlerine her yerde saldırıda bulunarak, Çukurova'da geniş boyutlu milli direnişin başlamasını sağlamıştır.¹⁰¹

Çukurova'nın işgaline karşı kayıtsız kalmayan İstanbul'daki Çukurovalılar, 20 Kasım 1918'de bir araya gelerek bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıdan sonra uzun görüşmelerden sonra İstanbul'daki Çukurovalılar tarafından, 21 Aralık 1918'de Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet yayın yoluyla yöredeki Fransız işgaline ve kurulmak istenilen Ermeni idaresine karşı gelerek, Çukurova'da silahlı mücadelenin başlatılmasını ilke

⁹⁷ Kemal Çelik, “Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri İle Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s.103-124.

⁹⁸ Ener, a.g.e., s.27-28.

⁹⁹ A.Cevdet Çamurdan, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, Dönmez Basımevi, Adana, 1969, s.87.

¹⁰⁰ Bildirici, a.g.e., s.168.

¹⁰¹ Hulki Saral-Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtuldu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970, s.27.

edinmiştir. İstanbul'daki vatansever Çukurovalıların kurduğu Kilikyalılar Cemiyeti, çeşitli girişimlerde bulunmasına rağmen, aktif ve etkili bir rol oynayamamıştır.¹⁰²

Çukurova'da 28 Nisan 1919'da işgalciler tarafından yapılan aramalarda evinde silah ele geçirilen Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey, gıyabında mahkeme edilerek idama mahkûm edilmiştir. Ahmet Remzi Bey bu olaydan önce, Adana'dan ayrılarak kurtulmayı başarmıştır. Buradan Sivas'a giden Ahmet Remzi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelmiş, aldığı talimatlarla Kayseri'ye gelerek burada Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur.¹⁰³

5. Adana Cephesi'nin Kurulması

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta bulunduğu sırada, Fransız işgaline uğrayan Kozan'dan kaçarak Sivas'a gelen üç kişilik bir heyet, 30 Ekim 1919 günü Temsil Heyeti ile bir görüşme yapmıştır.¹⁰⁴ Bu görüşme sırasında Kozan Heyeti'nin, 5.000 kadar silahlı bir kuvvetle işgalcilere karşı direniş başlatabileceklerini açıklaması, Temsil Heyeti'nde memnuluk yaratmıştır. Bölgede işgalcilere karşı direniş hareketlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için 23 Kasım 1919'da Topçu Binbaşı Kemal (Korgeneral Kemal) Bey, Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Piyade Yüzbaşı Osman Nuri (Tümgeneral Tufan) Bey'de Kumandan Yardımcılığına atanmıştır.¹⁰⁵ Topçu Binbaşı Kemal Bey "*Kozanoğlu Doğan Bey*" ve Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Bey de "*Aydinoğlu Tufan Bey*" takma adlarıyla görevlerine başlamıştır.¹⁰⁶ Bu gelişmelerden sonra, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa; Edirneli Yüzbaşı Ali Ratıp Bey'i, "*Tekelioğlu Sinan Bey*" sahte adıyla Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atadığını bildirmiştir.¹⁰⁷ Bu atamalardan sonra Çukurova'daki teşkilatlanma doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Alınan karar kapsamında;

a. Doğu Bölgesi: Zamantı Çayı, Tumlu Kalesi, Yumurtalık ile Göksun, Andırın, Kaypak hattını kapsamıştır. Bu hattın içindeki bölgeye Aydınoğlu Tufan Bey'in bakması kararlaştırılmıştır.

b. Batı Bölgesi: Zamantı Çayı, Tumlu Kalesi, Yumurtalık hariç olmak üzere Bereketli, Pozantı ve Tarsus civarını içermiştir. İlgili yerlerin sorumluluğu da Tekelioğlu Sinan Bey'e

¹⁰² Fahrettin Kırzıoğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1982, s.27.

¹⁰³ Bildirici, a.g.e., s.169.

¹⁰⁴ Ener, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1963, s.32.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 186, B: 186-1.

¹⁰⁶ ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 186, B: 186-2.

¹⁰⁷ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de Adana (Güney) Havalisi Komutanları", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.631.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

verilmiştir.¹⁰⁸ Bütün Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na da Kozanoğlu Doğan Bey atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta Fransızlara karşı ayrı bir cephe açılmasını istememiştir. Bu kapsamda yöre halkının gerilla savaşı vererek, Fransızları sıkıştırması suretiyle sonuç alınmasını ve bu suretle büyük devletlerle askeri yönden direniş başlatıldığı görüntüsü vermemeye gayret gösterilmiştir. Asıl kuvvetler Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı kullanılırken, güneyde Fransızlara karşı cephe açılması, mevcut kuvvetlerin bölünmesine ve millî harekete sekte vurulmasına sebep olacağından, Çukurova'da düzenli ordu teşkiline gidilmemiştir.¹⁰⁹

9 Temmuz 1920'de TBMM kararıyla Çukurova'da, Adana Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Adana Cephesi Komutanlığı; Silifke, Niğde, Kayseri, Adana, Ereğli, Maraş ve Antep'i kapsamıştır. Komutanlığın, Millî Müdafaa Vekâletine bağlı olacağı belirtilmiştir. Adana Cephesi Komutanlığı'na kolordu komutanı yetkiyle Albay Selahattin Adil Bey atanmıştır.¹¹⁰

5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi (Çakmak) Paşa ve bazı milletvekilleri, Pozantı'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın buraya gelmesinden sonra Pozantı'nın il haline getirildiği duyurulmuş ve ardından burada Pozantı Kongresi yapılmıştır.¹¹¹

Pozantı Kongresi'nde üyeler tarafından bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyanname;

“Adana Vilayeti Umum İslam Ahalisine,

Büyük Millet Meclisi namına cepheleeri ziyaret ederek Meclis'in muhabbetkar teşekkürlerini muhterem mücahitlerimize iblağa memur olan heyetimizin mücahit ordularının öncüsü, bütün İslam âleminin nur-u dide-i muhabbeti olan Adana vilayeti halkı ile temasa gelmiş olmaktan duyduğu haz pek büyüktür. Adana'nın muhterem Müslümanları siz mütarekenin Fransızlar tarafından hak ve insaniyete, icabat-ı adaletle külliye mugayir olarak yırtılması üzerine nazarlarınız, bir taraftan İstanbul Hükümeti'nin saha-i faaliyetine, diğer taraftan garbin huzuru muhtemel olan insaniyet ve adalet duygularına teveccüh ederek bir müddet sakin kalmıştınız. Bu halden cüret alan düşman bu sükûn ve tevekkülün altında saklanmış olan hamaset ve cömert fedakârlığı anlamayarak cür'etinin hududunu genişletmiş ve kıymetli memleketimizi işgal eylemiş idi. Peygamber'in esaret tanımayan dindar ümmetinin cihat ordularına öncü olmak şerefiyle mübahi bulunan siz aziz Adanalı dindaşlarımız kalplerinizde sönmez bir

¹⁰⁸ Tekelioğlu Sinan Bey'e Verilen Talimat İçin Bakınız: *ATASE Arşivi*, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-2.

¹⁰⁹ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 942, G: 54, B: 54-1.

¹¹⁰ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 748, G: 200, B: 200-1.

¹¹¹ Yusuf Ayhan, “Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi”, *Adalet*, 12 Ocak 1963, s.77-88.

azim ve iman bulunduğu halde nazarlarınızı eski hedeflerden çevirerek bir taraftan merkad-ı Peygamber ile mekabir-i şühedanın, diğer taraftan da namütenahi mefahir ve cengâverlikle mali olan tarih-i millimizin işaret ve irşadına tabi oldunuz. O andan itibaren Adana İslamları bütün Anadolu için vatanperverlik timsali oldu. Düşmanların tecavüzlerine karşı maddi ve manevi yıkılmaz bir sedd-i ahenin olmak şerefini hakkıyla ihraz eyledi. Düşmanların maksad-ı imhakaranesi ve salibin mevce-i hususiyetinde mübarek hilalin vaziyeti hakikiyesi artık biicümleehl-i vatanca tamamıyla idrak edilmiştir. Şeref ve istiklal davasında istifade edeceğimiz muvaffakiyet vasıtalarının menbaı yalnız Anadolu değildir. Avrupa'nın bin türlü zulüm ve gadrine uğramak suretiyle hissiyat-ı esaretten gûna-gûnunu çekmiş olan Mısır, Hindistan, Rusya ve Afrika'daki Müslüman kardeşlerimiz nazarlarını Cenab-ı Hakk'ın atabe-i rahmetine ve İslamiyet nurunu söndürmek üzere her türlü şenaati irtikâp ile Peygamberimizin kabirlerine kadar dest-i taarruzlarını uzatmaya cür'et eden düşmanlara tevcih etmiş ve bize bütün mevcudiyetleri ile maddi manevi müzaharete karar vermiş bulunuyorlar. Fazla olarak Rusya'da insani ve ulvi gayeler etrafında toplanmış olan ve millet hukukuna riayet etmeyi kabul eden ve günden güne tevessül ederek zulüm ve tagallup alemini yıkmakta olan muazzam kuvvetler de bize azami muavenette bulunmağı vaat etmişlerdir. Hakiki kuvveti Allah'ın yardımından alan ve muhafaza-i şeref ve istiklal uğrunda azami fedakarlık duygularını şan ve şerefle dolu ecdadımızdan tevarüs eden milletimizin yakın bir zamanda her türlü dini, milli tarihine şanlı ve ebedi sahifeler ilave edeceğine şüphe yoktur. Saha-i mefharete Adana ve havalisi muhterem Müslümanlarının parlak mevkii işgal edeceği hakkındaki itimad-ı umumiye ye ve kat'iyeye tercüman olmakla his ettiğimiz mahzuziyet büyüktür. Tevkifat-ı Samediyeye'nintecelliyat-ı âliyesine mazhariyeti taarruzu niyaz ve cümlelenize gerek Büyük Millet Meclisi gerek bütün İslam âlemi namına arz-ı teşekkürat ederiz muhterem Gaziler!"¹¹² denmiştir.

Pozantı Kongresi'nden sonra Fransızlar, 5 Ekim 1920'den itibaren Osmanıye ve çevresine yönelik bir taarruz başlatmıştır. Fransızlar, topçu birliklerinin desteği ile saldırmış, ancak başarılı olamayarak geri çekilmiştir. Kovanbaşı adıyla anılan bu muharebe, millî kuvvetlerin mevzilerini kahramanca korumaları ve etkili karşı saldırılarıyla zafere dönüşmüştür. Bu muharebeler sırasında Fransızlar, 1.000 kadar kayıp vermiştir.¹¹³

8 Ekim 1920'de yapılan İkinci Pozantı Kongresi ile Çukurova'da millî kuvvetlerin teşkilatlanması sağlanarak, yaşanabilecek karışıklıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Alınan

¹¹² Temuçin Faik Ertan, "Pozantı Kongresi (5 Ağustos 1920)", *Millî Mücadele'nin Güney Cepheleri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.89-105.

¹¹³ Çamurdan, a.g.e., s.110.

kararla, Adana ve çevresinde halk arasında bütünlük olduğu halde, Karaisalılara yeterince destek olunamadığı, bu yüzden ilçe halkı arasında gücenmeler hâsıl olduğu, bu durumun düzeltilmesi için çalışılacağı belirtilmiştir. Ayrıca ilin kuruluşundan itibaren Merkez heyetinin gelir ve gider bilançosu okunmuştur. İlave olarak, hesapların incelenmesi için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında göçmenlerin yerleştirilmesi, Kuva-yı Milliye'nin lojistik ihtiyaçlarının karşılanması için çalışılması da kararlaştırılmıştır.¹¹⁴ Kovanbaşı Muharebesi'nde başarılı olamayan Fransızlar, 1 Kasım 1920'de Osmaniye bölgesine bir taarruz daha yapmıştır. Ancak, Kanlıgeçit civarında yapılan muharebelerde Fransızlar ağır kayıplar vererek geri çekilmiştir. Ancak, 8 Kasım 1920'de 4'üncü Fransız Tümeni tarafından başlatılan muharebeler sonucunda Kanlıgeçit kaybedilmiştir. Fransızlar, Kanlıgeçit üzerinden Antep'e ulaşarak buradaki birliklerine destek olmayı amaçlamıştır. Bu yüzden Kanlıgeçit ele geçirildikten sonra Fransız birlikleri, İslâhiye ve oradan da Antep'e ulaşmıştır.¹¹⁵

9 Kasım 1920'de Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla gönderilen emirle Adana Cephesi Komutanlığı, 2'nci Kolordu Komutanlığı adını almıştır.¹¹⁶ Adana Cephesi'nde teşkilat değişikliği yapıldığı sırada Fransızlar, 20 Kasım 1920'de Pozantı'yı ele geçirmek için bir harekâta girişmiştir. Bu kapsamda Fransızlar; top, tayyare ve makineli tüfeklerin desteğinde Fadıl Tepeleri ile Tepeçaylak'ı ele geçirmiştir. Ancak, millî kuvvetlerin gelen yardımlarla güçlenmesi ve yapılan karşı saldırıları ile Fransızlar, geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹⁷ 22 Şubat 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararla, Adana ve havalisindeki yararlıklarından dolayı Yüzbaşı Osman Nuri, Ali Ratip Efendi, Behçet ve Milis Teğmeni Emin Efendilerin birer derece terfileri uygun bulunmuştur.¹¹⁸ 25 Nisan 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından alınan kararla, Batı Cephesi'ndeki kritik vaziyet üzerine 2'nci Kolordu Komutanlığı'na bağlı birlikler, bu bölgeye alınmıştır. Bu intikal peyderpey 1921 yılı Temmuz ayı sonuna kadar devam etmiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bu kararı üzerine Adana ve çevresindeki muharebeler Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından idare edilmiştir.¹¹⁹

6. Ankara İtilafnamesi ve Adana'nın Kurtuluşu

Millî kuvvetlerin başarıları üzerine Fransa Hükümeti, TBMM ile antlaşma yoluna gitmeyi kararlaştırmıştır.¹²⁰ Bu durumun emareleri Fransız General Döfyor'un 22 Mart 1921'deki açıklamalarında görülmüştür. General Döfyor, Lübnan'dan gelirken Çukurova'yı

¹¹⁴ Ener, a.g.e., s.199-201.

¹¹⁵ Bildirici, a.g.e., s.191.

¹¹⁶ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 626, G: 13, B: 13-2; *CDAB*, BCA, 30.18.1.1. 1.18.14.

¹¹⁷ Ener, a.g.e., s.253-263.

¹¹⁸ *CDAB*, BCA, 30.18.1.1. 2.36.9.

¹¹⁹ *Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi*, s.273-274.

¹²⁰ Ömer Budak, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Fransız İlişkileri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Güz 2008, s.111-112.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

boşaltacaklarını ifade etmiştir.¹²¹ Sonuçta Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Fransız temsilcisi Franklin Bouillion tarafından 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilafnâmesi imzalanmıştır.¹²² Böylece, bölgedeki savaş durumuna son verilmiştir.¹²³ Ankara Antlaşmasına göre;¹²⁴

“a. Her iki taraf iş bu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında harbin sona ereceğini bildirirler. Ordular, mülki memurlar, ahali keyfiyetten derhal haberdar edileceklerdir.

b. İş bu anlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleri ile mevkuf veya mahbus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.

c. İş bu anlaşmanın imzasından başlayarak en geç iki ay içinde Fransız kıtaları 8. madde yazılı hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.

ç 3. Madde de belirtilen müddet zarfında seçilecek bir karma komisyon bu maddenin ne şekilde tatbik olunacağını tespit edecektir.

d. Her iki taraf boşaltılan arazide, buranın işgalini müteakip genel af ilan edecektir.

e. TBMM Hükümeti, Misak-ı Millî’de açıkça tanınan azınlık haklarının, bu hususta müttefikler ile bunların düşmanları ve bazı dostlar arasında yapılmış mukavelelerdeki esaslara dayanarak, kendi tarafından teyit olunacağını bildirir.

f. İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır. Bu muntakanın Türk ırkından olan ahali kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaklardır. Türk lisanı orada resmi dil olacaktır.

g. 3. Madde de zikredilen hat: İskenderun Körfezi’nde Payas’tan başlayarak Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbeyli İstasyonu’na gidecek ve demiryolu Türkiye’de

¹²¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 816, G: 28, B: 28-1.

¹²² Cengiz Şavklı, Tülay Aydın, “Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri”, *Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.623-652.

¹²³ Murat Kütükçü, “Hatıralarda Osmanî’nin Kurtuluş Mücadelesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 71, Yıl: 2022, s.483-495; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.372-373; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Andlaşmalar (1920-1945)*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s.20-23.

¹²⁴ ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 15, B: 15-1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

kalmak üzere Çobanbeyli'den Nusaybin'e varacaktır. Payas ile Meydan-ıEkbez ve Çobanbeyli İstasyonları Suriye'de kalacaktır. İş bu anlaşmanın imzalanmasından itibaren bir ay içinde mezkûr hattı tespit etmek üzere her iki taraf delegelerinden mürekkep bir komisyon seçilecek ve bu komisyon tespit muamelesine nezaret edecektir.

ğ. Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye'nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir.

h. TBMM Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu parçasını işletme hakkı, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna vermeyi kabul eder. Türkiye, Meydan-ı Ekbez'den, Çobanbey'e kadar Suriye arazisinde demiryolu ile askeri ulaştırma yapacaktır.

ı. İş bu anlaşma yürürlüğe girdikten sonra seçilecek karma bir komisyon Türkiye ile Suriye arasındaki gümrük işlerini düzenleyecek, bu işlem yapıluncaya kadar her iki hükümet hareketinde serbest olacaktır.

i. Türkiye ve Suriye, Kırık Suyu'ndan hakkaniyet üzere faydalanacaklardır. Suriye Hükümeti, masrafi kendisine ait olmak üzere Fırat Nehri'nin Türkiye kısmından su alabilecektir.

o. Madde 8'de belirtilen hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya otlak resmi ve ne de başka bir resim vermeksizin hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekete ödemeye mecbur oldukları kararlaştırılmıştır.”¹²⁵

Ankara Antlaşması'ndan sonra TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, güney bölgesinde askeri birliklerde bazı değişiklikler yapmıştır.¹²⁶ Buna göre Fransızlar tarafından boşaltılacak olan Adana bölgesinde Mirliva Muhittin Paşa'nın emri altında kolordu yetkisi ile bir “Adana

¹²⁵ CDAB, BCA, 30.10.0.0. 262.764.3; ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 1, B: 1-1; ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 6, B: 6-9.

¹²⁶ ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 3, B: 3-1.

ve *Havalisi Komutanlığı*” kurulmuştur.¹²⁷ Çukurova içindeki kuvvetler, kâmilten mezkûr komutanlık emrine verilmiştir.¹²⁸

Türk-Fransız Antlaşması’ndan sonra bölgedeki Ermeniler ile Türklere düşmanlık yapan diğer gayrimüslim unsurlar buradan göç etmeye başlamıştır.¹²⁹ Ankara Antlaşması kapsamında Fransız işgalinde bulunan Adana’daki yerlerin, 20 Aralık 1921’de tamamıyla boşaltılacağı kararlaştırılmıştır. Bu karara karşın General Dufieux komutasındaki Fransızlar, 24 Kasım 1921’de Adana’dan ayrılmıştır. Bunun üzerine 25 Kasım 1921’de Muhittin Paşa ve Vali Vekili Hamit Bey Adana’ya girmiştir. Türk Heyeti, Adana’da coşku içinde karşılanmıştır. 1 Aralık 1921’de Adana’daki resmî binalara Türk bayrağı çekilmiştir.¹³⁰ Fransızların çekilme işlemleri 5 Ocak 1922’de tamamen sona ermiştir.¹³¹ Böylece, Adana Fransız işgalinden kurtulmuştur.¹³²

Sonuç

Sanayi İnkılabı sonucu başlayan sömürgecilik yarışı, zaman içerisinde Osmanlı topraklarının, Avrupalı Devletlerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır. Dönemin koşulları içerisinde, zamanın koşullarına uyamayan ve kendini yenileyemeyen Osmanlı Devleti’nin zayıflaması, “*Hasta Adam*” olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. “*Şark Meselesi*” denilen bu parçalama ve bölme stratejisi zaman içerisinde Osmanlı Devleti’ni, gizli antlaşmalarla işgal stratejisine dönüşmüştür.

Batılı Devletlerin politik çıkarlarının Osmanlı topraklarına yönelmesi, Almanya ile kader birliği yapılmasına ve iki ülkenin birlikte Birinci Dünya Harbi’ne girmesine sebep olmuştur. Savaşın seyri içerisinde İngiltere ve Fransa, aralarında yaptıkları Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında çeşitli nüfuz bölgelerine ayırmışlardır. Fransa, İngiltere’den Suriye ile birlikte Adana, Maraş, Antep, Urfa ve Musul’un kendisine verilmesi konusunda teminat almıştır. Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı Devleti’nin imzaladığı Mondros Mütarekesi’nden sonra nüfuz ve paylaşım alanları yeniden belirlenmiştir. Bu kapsamda 15 Eylül 1919’da yapılan Suriye İtilafnamesi ile Musul İngiltere’ye; Çukurova ve çevresini içine alan diğer bölgeler ise Fransa’ya bırakılmıştır.

Suriye İtilafnamesi ile Fransa, “*Alp Dağları’na sahip Mısır*” dediği Çukurova’ya, hâkim olmuştur. Bu sırada Fransa, bölge üzerinde tarihî ve millî emelleri olan Ermenileri Çukurova’da hâkimiyet tesis etmek amacıyla kullanmıştır. Fransızlar, kurulacak bir Ermeni

¹²⁷ ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 43, B: 43-1.

¹²⁸ ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 6, B: 6-8.

¹²⁹ ATASE Arşivi, İSH, K: 816, G: 28, B: 28-1 (2); ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 9, B: 9-1.

¹³⁰ Bildirici, a.g.e., s.198-200.

¹³¹ ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 49, B: 49-1.

¹³² Şerife Yorulmaz, “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.345-379.

Devleti ile Suriye yönünde Türklerin önünü kesmeyi öngörmüştür. Bu sebeple Fransız işgaliyle birlikte, dünyanın dört bir yanından Çukurova'ya Ermeni göçmen akını başlamıştır.¹³³ Bu durum, Çukurova bölgesinde Ermeni-Fransız iş birliğini ortaya çıkarmıştır. Fransızların politikaları, Ermenilerin Türklere karşı sistemli bir katliam faaliyetine başlamasına neden olmuştur. Yüzyıllardır bağımsız yaşamaya alışmış Türk Milleti bu duruma kayıtsız kalmamış ve Kuva-yı Milliye birlikleri kurarak mücadeleye girişmiştir. Çukurova'da kişisel çalışmalarla başlayan mücadele, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde milli bir direnişe dönüşmüştür. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilerek, bölgeye gönderilen sivil subaylarla bölgede organize ve örgütlü bir yapı kurulmuştur.

Çukurova'da başlatılan millî mücadele, kısa zaman içerisinde TBMM'ye bağlı hale getirilmiştir. Bu kapsamda dağınık bir şekilde yürütülen güney bölgelerindeki milli mücadeleyi birleştirebilmek için Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1920'de Pozantı'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile Pozantı'da bir kongre toplanmıştır. Kongrede Pozantı, bölgedeki mücadelenin merkezi haline getirilmiştir.

Milli kuvvetlerin kazanmış olduğu başarılar yoluyla önce Feke, Kadirli, Karaisalı ve daha sonra da Pozantı gibi merkezler ele geçirilmiştir. Bu durum Fransızların; Adana, Mersin ve Tarsus hattına çekilmesine yol açmıştır. Fransızların bölgedeki başarısızlıkları, askeri strateji yerine para ile adam kazanma, propaganda ve casusluk yoluyla bölgedeki hâkimiyetlerini devam ettirmeye yönelmelerine sebep olmuştur.¹³⁴

Çukurova'da Türk-Fransız mücadelesi devam ederken Fransa, kendi kamuoyundan gelen tepkiler ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra, Anadolu'dan çekilmeye karar vermiştir. Bu kapsamda Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Antlaşması ile taraflar arasındaki çatışmalara son verilmiştir. Böylece Fransa, Çukurova'yı boşaltmayı kabul etmiştir. Bu sırada Fransızlarla birlikte işgale katılan Ermeniler de Çukurova'yı terk etmiştir. Fransızlar, Adana'dan tamamen 5 Ocak 1922'de ayrılmıştır. Böylece, İngiltere ve Fransa arasında Çukurova'yı işgale yönelik olarak başlayan nüfuz mücadelesi, Türklerin lehine sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)

CDAB, BOA, HSD.AFT. 6.74.

CDAB, BOA, HSD.AFT. 6.73.

¹³³ Bildirici, a.g.e., s.202.

¹³⁴ Çelik, a.g.e., s.500.

CDAB, BOA, 2305-20.

CDAB, BOA, 2305-21.

CDAB, BOA, HR.İM. 54.9

CDAB, BCA, 30.18.1.1. 1.18.14.

CDAB, BCA, 30.18.1.1. 2.36.9.

CDAB, BCA, 30.10.0.0. 262.764.3.

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı-ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi, İSH, K: 70, G: 106, B: 106-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 67, G: 75, B: 75-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 18, B: 18-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 18, B: 18-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 79, G: 28, B: 28-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 340, G: 4, B: 4-1 (2-5).

ATASE Arşivi, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-12a.

ATASE Arşivi, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-13.

ATASE Arşivi, İSH, K: 942, G: 54, B: 54-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 766, G: 140, B: 140-3.

ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 29, B: 29-8.

ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 142, B: 142-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 186, B: 186-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 270, G: 186, B: 186-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 342, G: 5, B: 5-22.

ATASE Arşivi, İSH, K: 766, G: 144, B: 144-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 767, G: 120, B: 120-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 942, G: 54, B: 54-1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

ATASE Arşivi, İSH, K: 748, G: 200, B: 200-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 29, B: 29-14.

ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 29, B: 29-15.

ATASE Arşivi, İSH, K: 626, G: 13, B: 13-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 816, G: 28, B: 28-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 1, B: 1-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 6, B: 6-9.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 3, B: 3-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 43, B: 43-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 6, B: 6-8.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 15, B: 15-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 816, G: 28, B: 28-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 816, G: 28, B: 28-2.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 9, B: 9-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 15, G: 1, B: 1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 14, G: 56, B: 1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 630, G: 49, B: 49-1.

ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4.

ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4a.

İngiltere Ulusal Arşivi

İngiltere Ulusal Arşivi, CAB, 24/45/17, 14 Mart 1918.

Kitaplar

Akbıyık, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Akkor, Mahmut, *Mağlubiyetten Zafere İki Mütareke*, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

- Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
- Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.
- Bağdatlılar, Adil, *İstiklal Harbinde Kahraman Maraş*, Toker Matbaası, İstanbul, 1974.
- Baykal, Bekir S., *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.
- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- Bildirici, Yusuf Ziya, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Çamurdan, A.Cevdet, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, Dönmez Basımevi, Adana, 1969.
- Çaycı, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Erzurum, 1970.
- Çelik, Kemal, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- Ener, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1970.
- Ener, Kasım, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1963.
- Ener, Suat, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1938.
- Erdeha, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.I., No: 509, Ankara, 1982,
- Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1989.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Türk İnkılâp Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1982.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963.

Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

Noviçev, Ad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çeviren: Nabi Dinçer, Ankara, 1979.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Özoğuz, Esat, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1935.

Rathmann,Lothar, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Hazırlayan: R. Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

Saral, Hulki, Saral, Tosun, *Vatan Nasıl Kurtuldu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970.

Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele*, Cilt: 1, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Andlaşmalar (1920-1945)*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

Tolon, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.

Tolon, Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Toros, Taha, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.4.

Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1985.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

Velay, A.Du., *Türkiye Maliye Tarihi*, Der.: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.

Vilialta, J.Blanco, *Atatürk*, Çeviren: Fatih Özsu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

Makaleler

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Arslan, Lütfi, “Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 64, Bahar 2019, s.1-38.

Ayhan, Yusuf, “Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi”, *Adalet*, 12 Ocak 1963, s.77-88.

Aysal, Necdet, “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 2020, s.215-229.

Bal, Rıdvan, “Kuva-yı Milliye’den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı’na Etkileri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Özel sayı, Yıl: 2021, s.25-42.

Başak, Tolga, “Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XVIII, Özel Sayı, 2018, s.5-71.

Beyazyüz, Murat, “Mondros’tan Önceki Mütareke Arayışlarının Psikolojik Tahlili”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleleri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.450-496.

Budak, Ömer, “Millî Mücadele Dönemi Türk-Fransız İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Güz 2008, s.111-112.

Çaykırın, Güzin, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 70, Yıl: 2021, s.107-140.

Çelebi, Mevlüt, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir’in İşgali, 2019, s.131-154.

Çelik, Kemal, “Çukurova’nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri İle Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s.103-124.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de Adana (Güney) Havalisi Komutanları”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.631.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadelede Adana ve Çevresinin İşgali ve Kurtarılması”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.310-323.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Çelik, Kemal, *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.26-27.

Ekici, Yunus, “Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, s.265-275.

Erden, Ömer, “Türk-Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2015, s.93-115.

Erim, Nihat, “Mondros Mütarekenamesi”, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.519-524.

Ertan, Temuçin Faik, “Pozantı Kongresi (5 Ağustos 1920)”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.89-105.

Günay, Nejla, “Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.9-21.

Günay, Nejla, “Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş’ın Kahramanları”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleeri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.106-123.

Gündüz, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005, s.1-12.

Güven, Cemal, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri”, *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları*, Editörler: Mustafa Uslu, Sabahattin Çiftçi, Çoşkun Arslan, Erdal Hamarta, Çizgi Kitabevi, Ekim 2019, s.481-492.

Hatipoğlu, Süleyman, “Doğu Meselesi ve Millî Mücadele’de Osmaniye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 43, Mart 1999, s.242-243.

Hatipoğlu, Süleyman, “Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.195-212.

Ilgar, İhsan, “Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi VI”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 12, İstanbul, 1968, s.17.

İlter, Erdal, “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (LegionD’orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1989, s.419-436.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, Yıl: 2007, s.643-691.

Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları”, *Milli Kültür*, C.II, Sayı: 1, 1980, s.24-33.

Küçük, Cevdet, “Syces-Picot Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s.204-206.

Kütükçü, Murat, “Çukurova Strategy Of France InTheNationalStrugglePeriod”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 70, Yıl: 2022, s.306-322.

Kütükçü, Murat, “Hatıralarda Osmaniye’nin Kurtuluş Mücadelesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 71, Yıl: 2022, s.483-495.

Lewis, Bernard, “Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1-2, İstanbul, 1960, s.161-178.

Öztlü, Hüsnü, “İstiklal Savaşı’nda Adana Bölgesinde Tekelioğlu Sinan Bey’in Faaliyetleri ve Bölgedeki Askerî Harekâtın Değerlendirilmesi”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.325-348.

Özüçetin, Yaşar, “Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yıl: 2004, s.65-74.

Şahin, İsmail, Şahin, Cemile, Şükür, İsmail, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Syces-Picot Antlaşması”, *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, Number: 38, Autumn II, 2015, s.241-262.

Şavkılı, Cengiz, Aydın, Tülay, “Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri”, *Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.623-652.

Şıvgın, Hale, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, *Millî Mücadele’nin Güney Cephesi*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.68-87.

Üçüncü, Uğur, “İstikbâl Gazetesi’ne Göre Doğu Cephesi’nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 8, Bahar 2014, s.87-114.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşaması”, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.206-208.

Yetişgin, Memet, “Mondros Mütarekesi’nin Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş’ta Uygulanması”, *Millî Mücadele’nin Güney Cepheleri*, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.24-34.

Yetişgin, Memet, “Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.715-744.

Yılmaz, Elçin, “İngiliz Basımında Millî Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)”, *Belgi Dergisi*, C.2, s.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, s.2265-2291.

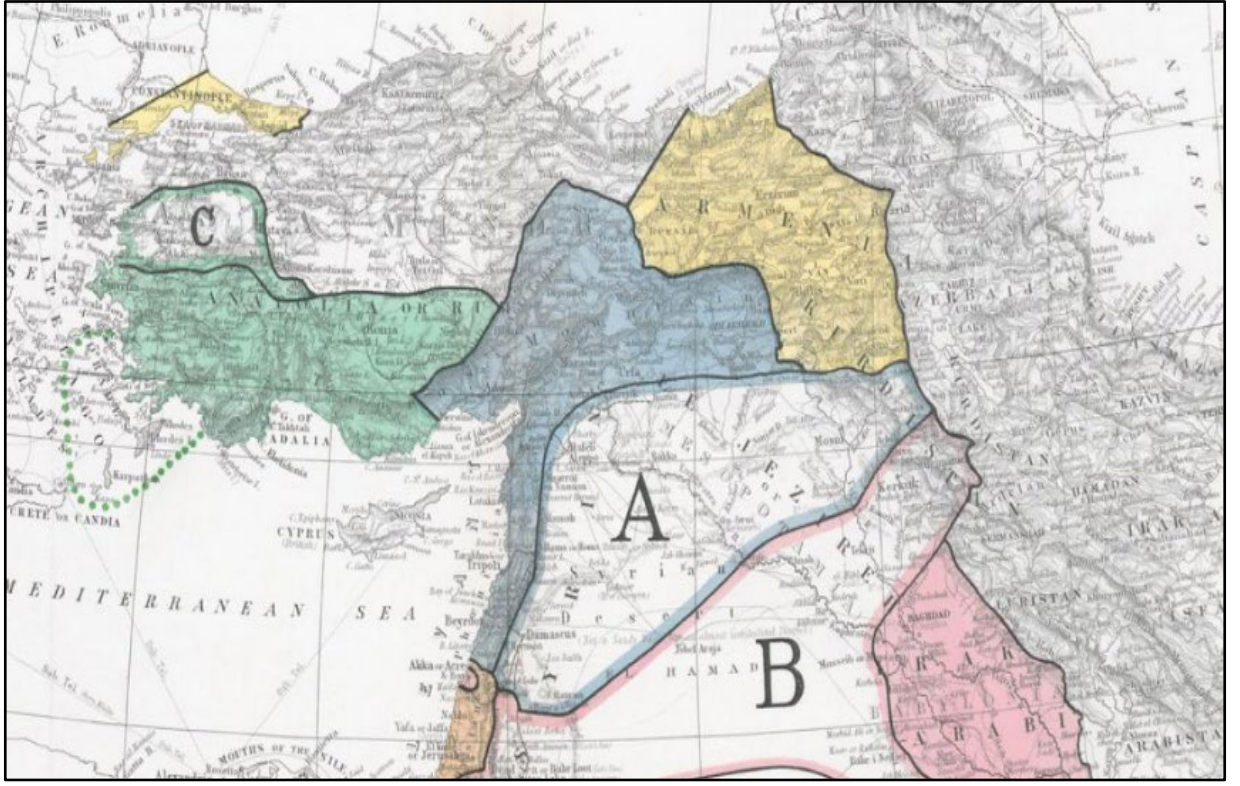
Yorulmaz, Şerife, “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.345-379.

Tezler

Tektosun, Mustafa, *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Diyarbakır, 2007.

EKLER

EK-1

Adana'nın İçerisinde Yer Aldığı Çukurova Bölgesinin Paylaşımına Esas Tutulduğu Gizli Sykes-Picot Antlaşması Haritası¹³⁵

¹³⁵ İngiltere Ulusal Arşivi, CAB, 24/45/17, 14 Mart 1918.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

EK-2

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Topçu Binbaşı Kemal Bey'in Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na, Piyade Yüzbaşı Osman Bey'in Kumandan Yardımcılığına Atandığına Dair Resmi Yazı, 23 Kasım 1919.¹³⁶

¹³⁶ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 270, G: 186, B: 186-1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

EK-3

آ نقه
۷/۹
۷/۱۰

۲۹۸

A	۶
D	۴
F	۱۱

صورت

۷۷ ر ۶۶۸ ق ۱۰۷۸

۱- ...
۲- ...
۳- ...
۴- ...
۵- ...
۶- ...
۷- ...

ONKUR
ATASE
ARSIVI

خطی نقشه

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

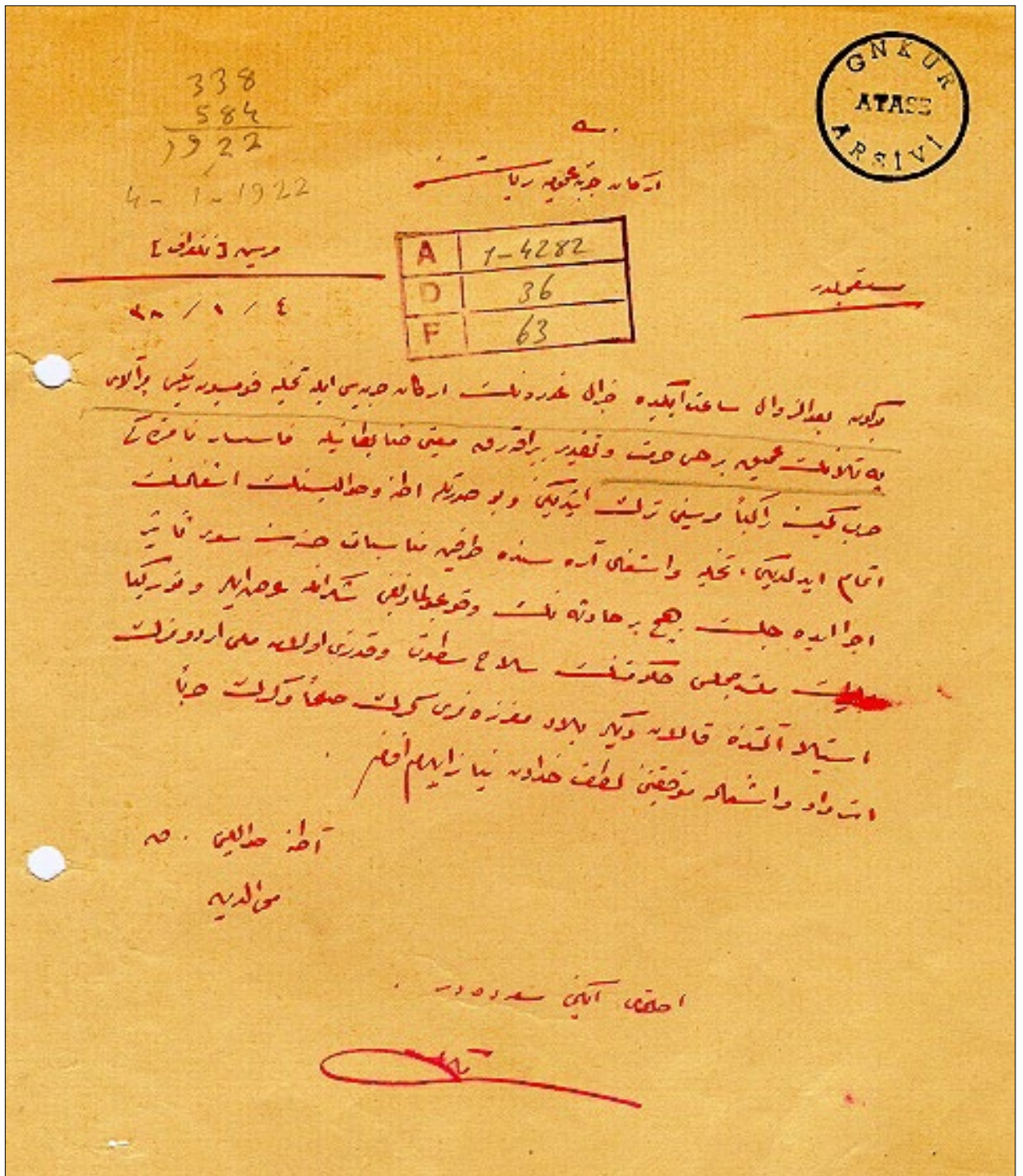
Adana Cephesi Komutanlığının Kuruluş Emri, 9 Temmuz 1920.¹³⁷

¹³⁷ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 748, G: 200, B: 200-1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

EK-4

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 1 January 2024

Adana'nın Fransızlar Tarafından Boşaltılmasına Dair Belge, 4 Ocak 1922.¹³⁸

¹³⁸ *ATASE Arşivi*, İSH, K: 630, G: 49, B: 49-1.